

**ИКОНА СВЕТОГ ЈЕВТИМИЈА СУЗДАЉСКОГ
ИЗ МАНАСТИРА ХИЛАНДАРА***

У XVI веку, а особито почев од средине тог столећа, монашки живот у Хиландару одвијао се под окриљем руског двора. У издашној материјалној помоћи и бризи о имовинским правима српског светогорског манастира нарочито се истицао Иван Васиљевич IV „Грозни“ (велики кнез 1533-1547; цар 1547-1584).¹ Руско покровитељство над српском задужбином на Атону треба тумачити у светлу двају повесних фактора. Први извире из општијих, идеолошких мотива, заснованих на идеји о Москви као *Трећем Риму*, то јест руском владару као наследнику византијских царева и заштитнику православних хришћана. Та широко постављена, изразито амбициозна идеолошка доктрина у руској се верско-политичкој свести учвршћује управо за владавине Ивана Грозног, а симболички врхунац достиже његовим проглашењем за цара 16. јануара 1547.² Други разлог био је, верује се, нешто интимније природе. Као што је добро познато, први руски император је по женској линији био српског порекла. Та околност се, како је запазио Сретен Петковић – најзаслужнији за наша данашња знања о старим руско-српским уметничким везама – читовала чак и у

* Чланак представља део резултата истраживања спроведених у оквиру пројекта *Традиција, иновација и идентитет у византијском свету* (ев. бр. 177032) који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. При изради рада, помоћ су ми на различите начине пружили професори Миодраг Марковић и Бранислав Тодић, колега Бојан Миљковић и академик Анатолиј А. Турилов. Пријатна ми је дужност да им свима и на овај начин захвалим. Посебну благодарност дугујем и *Задужбини Светог манастира Хиландара* на дозволи за објављивање фотографије иконе светог Јевтимија Суздаљског (инв. бр. R066).

¹ F. Kämpfer, *Ivan Groznyj und Hilandar*, Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 19/4 (1971) 499-519; С. Петковић, *Хиландар и Русија у XVI и XVII веку*, in: *Казивања о Светој Гори*, Београд 1995, 143-170; А. Фотић, *Света Гора и Хиландар у Османском царству. XV-XVII век*, Београд 2000, 207-220.

² Б. А. Успенский, *Царь и патриархъ. Харизма власти в России. Византийская модель и ее русское переосмысление*, Москва 1998; Н. В. Сеницына, *Третий Рим: истоки и эволюция русской средневековой концепции (XV—XVI вв.)*, Москва 1998. За критички увид у научну продукцију о том феномену руске историје cf. Е. А. Бауэр, *Идея «Москва — третий Рим» в русской общественной мысли конца XV — начала XVII вв. Отечественная историография XX столетия*, Нижневартовск 2011.

Сл. 1 манастир Хиландар, икона светог Јевтимија Суздаљског

Fig. 1 Hilandar monastery, the icon of St. Euthymios of Suzdal

царевом познавању извесних појединости из хагиографијâ ктиторâ Хиландара, светих Симеона и Саве.³

Немали број руских архивских докумената сведочи о посетама Хиландараца Москви. Најстарија је белешка о доласку хиландарске делегације са игуманом Пајсијем на челу, коју је цар Иван Грозни примио у својој трпезарији 28. августа 1550.⁴ Из сачуваног писма Хиландараца познате су њихове молбе упућене руском самодршцу, сведене махом на потребу за новчаном помоћи и интервенцију код султана у вези са повраћајем насилно отуђених манастирских имања.⁵ Још је више података о другом боравку представника Хиландара Кремљу. Од марта 1556. па све до почетка следеће године, њихово посланство предводи епископ Силвестар, потоњи рашки митрополит. Приликом тог боравка, осим царске новчане помоћи и поклона, издејствовано је и оснивање српског подворја у Москви, у тзв. *Китај-граду*, у непосредној близини Богојављенског манастира.⁶ У августу 1558.

године Москву је походио и хиландарски архимандрит Прохор, који се, такође, после целих десет месеци проведених у руској престоници, у своју обитељ вратио богато обдарен.⁷ Надаље, писани извори сведоче о

³ Петковић, *Хиландар и Русија*, 152; idem, *Свети Сава Српски у старом руском сликарству*, in: idem, *Српски светитељи у сликарству православних народа*, Нови Сад 2007, 12-14 (с изворима и литературом).

⁴ С. М. Димитријевић, *Документи који се тичу односа између српске цркве и Русије у XVI веку*, Споменик СКА 39 (1903) 21-22 (бр. 13); За најновије издање белешке в. *Росија и греческиј мир в XVI веков, I*, ed. С. М. Каштанов, Москва 2004, 181 (№ 64). Cf. Петковић, *Хиландар и Русија*, 144.

⁵ Димитријевић, *Документи*, 22-24 (бр. 14); *Росија и греческиј мир*, 182-186 (№ 65). За превод на савремени српски језик в. Ђ. Трифуновић, *Српске посланице XVI века*, Крушевац 1988, 30-35. Cf. Петковић, *Хиландар и Русија*, 146-147.

⁶ Димитријевић, *Документи*, 25-26 (бр. 17-20); *Росија и греческиј мир*, 199-206, 210 (№ 80-82, 87); *Москва – Србија – Београд – Русија. Документа и материјали, I. Друштвене и политичке везе XVI-XVIII век*, Београд – Москва 2009, 208-209 (№ 6). Cf. Петковић, *Хиландар и Русија*, 147-148.

⁷ Димитријевић, *Документи*, 27-33 (бр. 21-23); *Росија и греческиј мир*, 253-254 (№ 119). Cf. Петковић, *Хиландар и Русија*, 148-149. За време боравка архимандрита Прохора у руском престоном граду, на основу његовог казивања састављен је занимљив спис о хиландарским чудотворним иконама. Cf. А. А. Турилов, *Рассказы о чудотворных иконах монастыря Хиландар в русской записи XVI века*, in: *Чудотворная икона в Византии и Древней Руси*, ed. А. М. Лидов, Москва 1996, 510-525 (=А. А. Турилов,

Сл. 2 детаљ сл. 1
Fig. 2 a detail of fig. 1

Сл. 3 детаљ сл. 1
Fig. 3 a detail of fig. 1

континуираним доласцима монаха српског атонског манастира на руски двор и у следећих стотинак година. Хиландарци су на позитиван пријем наилазили све до краја XVII века, у време царева из династије Романов. Ипак, односи Хиландара са царевима Трећег Рима никада нису били тако интензивни и плодотворни као за владавине Ивана Грозног.⁸

Документарно најважнија сведочанства о боравцима Хиландараца на двору руских владара јесу даровне повеље сачуване у хиландарском архиву.⁹ С друге стране, најлепши докази о хиландарско-руским везама, и пре и после путовања на двор Ивана IV, чувају се данас у манастирској ризници. Као најупечатљивији експонат издваја се репрезентативна катапетазма, дарована приликом поменуте посете из 1556. Централно место на том личном дару Ивана Грозног и царице Анастасије заузима представа тзв. Царског Деизиса, а са страна су, у медаљонима, пажљиво одабране представе светитеља – попрсја прослављених руских подвижника којима су придружени ликови светих Симеона и Саве.¹⁰ Осим

Межславјанске културне везе епохе Средневековља и источниководење историје и културе славјан. Етјуде и карактеристике, Москва 2012, 718-755); Б. Миљковић, *Повест о чудотворним иконама манастира Хиландара*, Зограф 31 (2006-2007) 219-227.

⁸ Петковић, *Хиландар и Русија*, 149-154; Фотић, *Света Гора и Хиландар*, 212-220.

⁹ F. Kämpfer, *Die russischen Urkunden im Archiv des Klosters Hilandar*, Хиландарски зборник 6 (1986) 271-295.

¹⁰ Н. П. Кондаков, *Памятники христианского искусства на Афоне*, Санкт-Петербург 1902, 246-248, таб. XL; Ј. Мирковић, *Црквени уметнички вез*, Београд 1940, 13, таб. III; Kämpfer, *Ivan Groznyj und Hilandar*, 507-519, taf. 1-4, 7; Э. Смирнова,

тог врхунског остварења уметности веза, у Хиландару се чува и велики број руских икона, од којих је само двадесетак изложено у ризници. Међу тим, у целини посматрано, недовољно проученим иконописним радовима, издваја се, по стилским квалитетима или веродостојним подацима о времену и околностима настанка, њих неколико. Овом приликом ваља, рецимо, поменути изванредну икону Нерукотвореног Христовог образа, сликану почетком XVI века,¹¹ или триптих са представом Богородице са светим Петром Атонским и светим Онуфријем, којима су са страна придружене фигуре Симеона Богопримца и светог Николе, московски рад из 1547/48. године.¹²

Хиландарско-руски контакти били су прилика да се две православне средине међусобно упознају са култовима светитеља који су у њима с посебном пажњом неговани. Већ приликом прве забележене посете (1550) Хиландарци дарују домаћинима иконе српских светитеља, ктитора манастира, светих Саве и Симеона, кнеза Лазара и краља Милутина, затим један, наводно Симеонов или Савин, реликвијар Часног крста, као и честице моштију светог Стефана, заштитника српске средњовековне државе.¹³ Нажалост, у руским ризницама је од српских дарова сачувана само једна икона светих Симеона и Саве, рад критских мајстора из 1555/56. У питању је поклон поменутог архимандрита Прохора и попа Никифора.¹⁴ И поједина остварења руског сликарства сведоче о познавању и поштовању култова српских светитеља у Москви. Тако су 1564/1565, вероватно на лични захтев Ивана Грозног, ктитори Хиландара насликани на једном од стубова поткуполног простора гробне цркве московских владара, Архангелског сабора у Кремљу. У наосу тог храма наша се и представа светог кнеза Лазара, а свети Сава Српски приказан је још једном, у олтару кремаљске „усипалнице“. Осим тога, његово житије, у верзији из пера монаха Теодосија, ушло је за владавине Ивана IV у састав илустрованог летописа (*Летописний лицевой свод*), капиталног руског историографског штива из средине XVI века.¹⁵

Катапетасма 1555. г. К иконографической программе окаймления, in: *Осам векова Хиландара*, ed. В. Кораћ, Београд 1998, 495-502; Петковић, *Свети Сава Српски у старом руском сликарству*, 19-20, сл. 10. За уверљиво мишљење да катапетазма у Хиландару није коришћена као завеса царских двери иконостаса католикона, већ као застор портала који води из приправе у наос, cf. Миљковић, *Повест о чудотворним иконама*, 227, п. 64.

¹¹ Д. Богдановић, В. Ј. Ђурић, Д. Медаковић, *Хиландар*, Београд 1978, 152, сл. 122 (В. Ј. Ђурић); С. Петковић, *Иконе манастира Хиландара*, Београд 1997, 57-58, сл. 169; С. Ђурић, *Иконе од XII до XVII века*, in: *Манастир Хиландар*, ed. Г. Суботић, Београд 1998, 288 и сл. на истој страни.

¹² J. Radovanović, *Die Ikonographie de russischen Triptychons aus dem Jahr 1548 aus dem Kloster Chilandar*, *Balkanica* 24 (1993) 193-203; Петковић, *Иконе манастира Хиландара*, 56, сл. 165.

¹³ Cf. п. 4 supra.

¹⁴ В. Ј. Ђурић, *Једна антиисламска икона светог Саве Српског и светог Симеона Немање*, *Хиландарски зборник* 9 (1997) 119-139.

¹⁵ Петковић, *Свети Сава Српски у старом руском сликарству*, 15-19, сл. 1-9; idem, *Иван Грозни и култ кнеза Лазара у Русији*, in: idem, *Српски светитељи у сликарству православних народа*, 135 sqq, сл. 84. За остале представе светог Саве у руској уметности

На другој страни, у Хиландару, и данас се, осим на поменутој лукузној завеси, могу видети ликови руских светитеља, на неким од икона из манастирске колекције. Такве су, да поменемо само најпознатије, икона московског светог митрополита Алексија, или она са фигуром светог Леонтија, епископа Ростовског. Истраживачи хиландарског иконописа датују та остварења у средину XVI столећа, претпостављајући да је реч управо о даровима који су за владавине Ивана Грозног пристигли у Хиландар.¹⁶

Тој групи иконописних радова из хиландарске ризнице припада и остварење које је привукло нашу пажњу. Оно је готово сасвим непроучено, иако није непознато научној јавности. Репродукцију иконе, на темељу погрешне идентификације светитеља, објавио је архимандрит Јустин Поповић у својим *Житијима светих за октобар*.¹⁷ Узгредно су је, потом, поменули заслужни истраживачи хиландарских уметнина, Војислав Ј. Ђурић и Сретен Петковић, наводећи, тачно али непотпуно, да је на једној од руских икона из манастирске збирке представљен и „Јефтимије чудотворац.“¹⁸ Поменуто дело свакако заслужује да буде темељније проучено. Како ће бити показано, представљени светитељ се, најпре, може прецизно идентификовати. Поуздано препозната хиландарска представа руског преподобног о коме је реч постаје, осим као иконописно остварење вредно по себи, веома релеватна и за проучавање његовог култа и иконографије.

Икона (сл. 1-3) је релативно малих димензија (приближно 30x20 cm). На њој су приметна многа механичка оштећења, посебно на горњем левом углу овира, где је бојени слој уништен, као и у средишту иконе. Уочљиво је и много рупица од црвоточине, расутих по целој површини иконе. Иконографски садржај је, ипак, лако читљив. На десној страни сликаног поља приказана је стојећа фигура монаха, дата у полупрофилу. Тај црноризац одевен је у расу и мандију са аналавом, а на глави има кукул. Приказан је као средовечан човек густе и благо зашиљене смеђе браде, проткане седим власима. Он је сасвим благо погнут, а његов поглед усмерен према левом

cf. Петковић, *Свети Сава Српски у старом руском сликарству*, 19-31. Њима треба додати лик првог српског архиепископа (а[г]ио[с] **с**ава **с**ерѣѣскы) на једној од многобројних сребрних плочица (друга половина XVI – почетак XVII века) којима је украшен олтарски покров (крај XVIII века) из цркве Благовештења у Кремљу. Cf. *Царский храм. Святыни Благовещенского собора в Кремле*, Москва 2003, 190 (бр. 52).

¹⁶ Богдановић, Ђурић, Медаковић, *Хиландар*, 153 (Ђурић); Петковић, *Иконе манастира Хиландара*, 56-57, сл. 167-168.

¹⁷ Ј. Поповић, *Житија светих за октобар*, Београд 1977, сл. на стр. 307. Пошто је прочитано само име светитеља, али не и његови епитети, икона је послужила као илустрација уз превод *Житија Јевтимија Новог Солунског* (15. октобар), а датована је у „14-15. век.“ Светитељ о коме је реч, иначе један од првих познатих светогорских подвижника, веома је ретко сликан у уметности православних. Све његове познате представе, међу њима и неколико српских, настале су у поствизантијском периоду. О култу и иконографији Јевтимија Новог (Солунског) cf. М. Живковић, *Представе светих монаха у западном травеју Богородичине цркве у Студеници*, Зограф 39 (2015) 71-73.

¹⁸ Богдановић, Ђурић, Медаковић, *Хиландар*, 153 (Ђурић); Петковић, *Хиландар и Русија*, 162.

Сл. 4 Москва, Третјаковска галерија, икона Богородице Одигитрије са светитељима, детаљ

Fig. 4 Moscow, Tretyakov-State Gallery, the icon of the Virgin Hodegetria with saints, a detail

горњем углу иконе прате и покрети руку. У том углу насликан је Исус Христос (и̅с̅ / х̅с̅) како благосиља светог монаха из сегмента неба. На десној, незлеђеној страни горње ивице иконе налази се натпис са именом светитеља, који је, осим прве речи, доста добро очуван. Када се пажљивије прочитају и разреше слова те китња-сте легенде постаје јасно да је реч о фигури „светог Јевтимија, суздаљског чудотворца“: <ст>ѣи еѣдимеи соѹж<д>алскы

чюдотворецъ.¹⁹

Јевтимије Суздаљски рођен је у Нижњем Новгороду, по свој прилици, у трећој деценији XIV столећа. Био је духовно чедо игумана Дионисија, будућег епископа, потом и архиепископа Суздаља (1374-1385), од кога је примио монашки постриг у манастиру Вазнесења у близини свог родног града. На молбу нижњегородско-суздаљског кнеза Бориса Константиновича (1365-1393) Јевтимије је дошао у Суздаљ, где је основао манастир Преображења, чији је архимандрит постао са својих тридесет шест година. Све до упокојења, 1404 или 1405. године, обављао је дужност старешине поменуте обитељи. Њом је управљао руковођен строгим принципима општежитељне организације, учинивши манастир важним духовним средиштем суздаљске области.²⁰

Већ негде пре треће четвртине XV века, у „Спасо-Јевтимијевом манастиру“ је успостављен култ његовог оснивача. О томе посредно сведочи прошлошко житије, написано, по мишљењу Анатолија Турилова који га је недавно пронашао и проучио, између 1479. и почетка наредног столећа, вероватно у Пскову.²¹ Друго, такође кратко житије преподобног

¹⁹ Подједнако је могуће да је епитет светитеља био: <пр(е)п(о)добн>ѣи.

²⁰ О светом Јевтимију Суздаљском најподробније: Б. М. Клосс, *Избранные труды, II. Очерки по истории русской агиографии XIV–XVI веков*, Москва 2001, 351-373; *Православная энциклопедия, XVII*, Москва 2008, 384-397, са обимном библиографијом.

²¹ А. А. Турилов, *К ранней истории общерусского почитания преподобного Евфимия Суздаляского: Неизвестное краткое Житие в Прологе начала XVI в. из Библиотеки Папского Восточного института в Риме*, in: *Суздаляский Спасо-Евфимиев монастырь в истории и культуре России*, Владимир – Суздаљ 2003, 21-25. Кратки састав о коме је реч у потпуности је заснован на прошлошко житију Бенедикта Нурсијског. Измењени су једино његово име и град рођења. За мишљење о новгородском пореклу прошлог списка cf. А. Г. Бобров, *Жития новгородских святых*

состављено је крајем прве деценије XVI века.²² Убрзо, 4. јула 1514, десило се обретење Јевтимијевих моштију, које су потом свечано похрањене у манастирски храм Преображења, завршен највероватније 1517-1518.²³ У трећој фази, култ Јевтимија Суздаљског у потпуности превазилази локалне оквири. Руска црква га је канонизовала, изгледа, на Московском сабору 1549. године.²⁴ Мошти су му, деценију-две доцније, похрањене у из основа обновљен манастирски католикон, а у другој половини XVI века написани су пространо житије, у којем је описано четрнаест чуда светитеља, те нов пролошки хагиографски спис.²⁵ Култ је с временом само добијао на значају, да би Јевтимије Суздаљски у XVIII и XIX веку достигао углед осталих прослављених руских угодника Божијих. У претпрошлом столећу његове мошти су још једном пресељене, овај пут у репрезентативни кивот испред јужних двери олтарске преграде.²⁶

Упечатљива сведочанства о развоју култа Јевтимија Суздаљског јесу и његове ликовне представе.²⁷ Најстарија позната насликана је на икони Богородице Смоленске са одабраним светитељима, из некадашње збирке Тројице-Сергијеве Лавре, данас у московској Тетрјаковској галерији. На том остварењу радионице познатог сликара Дионисија, насталом негде у последњој четвртини XV века – дакле, вероватно у времену писања најстаријег прошлог житија суздаљског светог – Јевтимије је насликан као други слева у групи попрсја на доњој ивици иконе (сл. 4).²⁸ Друга

в *Прологе Папског Восточног института*, in: *Русская агиография. Исследования. Материалы, Публикации, II*, Санкт-Петербург 2011, 265-275.

²² Клосс, *Избранные труды, II*, 356-359. Cf. Т. В. Черторицкая, *Новый список Жития Евфимия Суздаляского: (Старые проблемы)*, Труды Отдела древнерусской литературы 48 (1993) 232-237.

²³ *Православная энциклопедия, XVII*, 387.

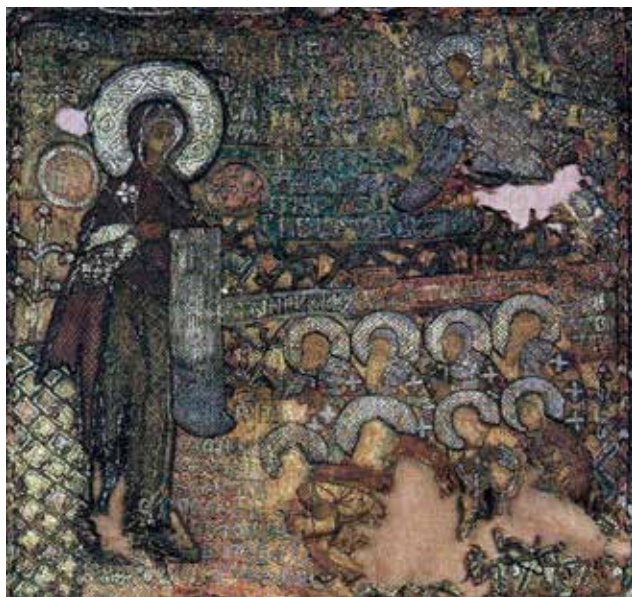
²⁴ Архимандрит Сергей, *Полный месяцеслов Востока, II, Святой Восток*, Москва 1876, 84; Е. Е. Голубинский, *История канонизации святых в Русской Церкви*, Москва 1903², 104.

²⁵ *Словарь книжников и книжности древней Руси, II/1*, ed. Д. С. Лихачев, Ленинград 1988, 169-172; Клосс, *Избранные труды, II*, 371-373; *Православная энциклопедия, XVII*, 384.

²⁶ *Православная энциклопедия, XVII*, 388.

²⁷ О њима не постоји посебна студија. Ипак, исцрпан попис познатих представа и аналитичан преглед иконографије Јевтимија Суздаљског дају А. С. Преображенски и А. Н. Рябов у: *Православная энциклопедия, XVII*, 390-397. Cf. такође Г. В. Маркелов, *Святые Древней Руси. Материалы по иконографии, Том 2, Святые Древней Руси в иконописных подлинниках XVII-XIX веков*, Санкт Петербург 1998, I, 103 (бр. 166), II, *Атлас изображений*, № 227, где се дају описи лика Јевтимија Суздаљског из сликарских приручника.

²⁸ Э. С. Смирнова, *Московская икона XIV – XVII веков*, Ленинград 1988, 34-35, 287 (бр. 133); Дионисий «живописец пресловуций». *К 500-летию росписи Дионисия в соборе Рождества Богородицы Ферапонтова монастыря*, Москва 2002, 169-173 (бр. 41); *Православная энциклопедия, XVII*, 391 (Преображенский, Рябов); Э. К. Гусева, *Две иконы «Богоматерь Одигитрия» XV века из ризницы Троице-Сергиевой лавры в собрании Третьяковской галереи*, in: *Третьяковские чтения. 2010–2011: Материалы отчетных научных конференций*, ed. Л. И. Иовлева, Москва 2012, 13-15.

Сл. 5 Музеј Владимира и Суздаља, Покров из гроба Арсенија Еласонског, детаљ

Fig. 5 Vladimir-Suzdal Museum, the Burial shroud of Arsenios of Elason, a detail

сачувана представа настала је цео век касније. Реч је о лику Јевтимија Суздаљског на покрову пронађеном у гробу Арсенија Еласонског, суздаљског архиепископа, израђеном седамдесетих или осамдесетих година XVI столећа, када је Јевтимије већ био канонизовани светитељ Руске цркве. Ту је приказан као први у доњем реду у групи светитеља, међу њима неколико суздаљских, који у проскинези приступају Богородици са развијеним свитком у рукама, док је у горњем десном углу композиције представа Христа који благосиља из сегмента неба (сл.5).²⁹ Убрзо потом, Јевтимије је приказан, опет заједно са суздаљским и осталим руским подвижницима, на сребрном окуву иконе Бого-

родице Корсунске (Херсонске), дароване Спасо-Јевтимијевом манастиру 1590. године. На тој представи Јевтимије, изузетно, нема кукул, што је протумачено као израз непознавања његове иконографије у Москви, где је оков иконе израђен.³⁰ Најзад, лик Јевтимија Суздаљског запажен је и на једној архијерејској митри из истог манастира, израђеној крајем XVI столећа, која је у каснијој традицији неосновано сматрана делом његове богослужбене одежде.³¹ Житијни циклус суздаљског преподобног насликан је 1689, на зидовима припрате католикона манастира који је основао, а тек у XVIII и, нарочито, XIX веку његове представе постају бројније.³²

²⁹ А. С. Преображенский, Пелена «Богоматерь “Моление о народе” из гробницы архиепископа Арсения Еласонского. Особенности иконографии, in: Арсений Еласонский – архиепископ Суздальский, ed. М. Е. Родина et al., Владимир 2008, 95-107.

³⁰ М. А. Быкова, Чудотворная икона Богоматери “Умиление Корсунская” из Спасо-Преображенского собора Спасо-Евфимиева монастыря в Суздале, Искусство христианского мира 7 (2003) 151; Православная энциклопедия XVII, 391-392 (Преображенский, Рябов).

³¹ Православная энциклопедия XVII, 392 (Преображенский, Рябов), са литературом.

³² Ibid., 395-396; М. А. Быкова, Е. И. Чижикова, Иконы с изображениями суздальских святых в собрании Владимиро-Суздальского музея-заповедника, Владимир 2011, 22-23, 33-35, 37, 43 (бр. 6, 11-13, 16) et passim. Подигнуто је и неколико храмова посвећених Јевтимију Суздаљском. Тако је, рецимо, у Вознесењском манастиру у Нижњем Новгороду, где је

Најстарија до сада позната појединачна представа Јевтимија Суздаљског била је сачувана на икони која се, по устаљеној пракси, налазила изнад гроба са његовим моштима (сл. 6).³³ Нажалост, она, осим највећег дела скупоченог окова, данас нема оригиналан изглед, пошто је пресликана у XIX веку. Реч је о фронталној допојасној представи преподобног, са чијих страна су медаљони са попрсјима Христа и Богородице. У првобитном облику, та икона, композиционо-иконографски очито заснована на представама светог Николе коме Христос и Богородица дарују архијерејске инсигније, настала је највероватније крајем XVI века.³⁴

О најстаријим иконама Јевтимија Суздаљског сведоче и неки поудани писани подаци. За наше истраживање најрелевантнији је опис костромског манастира Светог Ипатија из 1595. године, у којем се помиње сребром окована икона светитеља („пядница большая“) на којој је приказан и „Спасов образ у облаку.“³⁵ По свему судећи, у питању је, као и у случају хиландарског дела које разматрамо, била полупрофилна представа светитеља, окренутог према попрсју Христа у углу.³⁶ Сасвим је, нема сумње, слична била иконографија једне иконе Јевтимија Суздаљског, такође посребрене, која се помиње у два исцрпна описа Успенског сабора Московског Кремља, с почетка XVII века и из 1627. године.³⁷ Једна икона разматраног иконографског типа сачувала се и до данас. Налази се у цркви Рођења Богородице у селу Образцову, у московској области. Према мишљењу руских истраживача, настала је у трећој или четвртој деценији XVII века (сл. 7).³⁸

Јевтимије примио монашки постриг, саграђена њему посвећена „надвратна црква“, дело познатог градитеља Антипе Константинова из 1645. Cf. Н. Ф. Филатов, *Нижний Новгород. Архитектура XIV — начала XX в.*, Нижний Новгород 1994, 36.

³³ О обичају постављања надгробних икона cf. S. Ćurčić, *Proskynetaria icons, saints' tombs, and the development of the iconostasis*, in: *Иконостаc. Происхождение – развитие – символика*, ed. А. М. Лидов, Москва 2000, 134–152.

³⁴ Быкова, Чижикова, *Иконы с изображениями суздальских святых*, 12-13 (бр. 1), са старијом литературом.

³⁵ М. И. Соколов, *Переписные книги костромского Ипатьевского монастыря 1595. года*, Чтения в Императорском Обществе Истории и Древностей Российских при Московском Университете 154/3 (1890) 9; *Православная энциклопедия XVII*, 392 (Преображенский, Рябов). „Пядничная икона“ (од пядь, педаљ) или, просто, „пядница“ представља у руским документарним изворима назив за иконе малих димензија (висине од 18-19 до 31 cm), управо онакве каква је икона Јевтимија Суздаљског из Хиландара. „Великим пјадњицама“ називане су нешто веће иконе, више за отприлике 5 до 10 cm. Cf. *Словарь русского языка XI–XVII веков, XXII*, Москва 1995, 89; А. Г. Мельник, *Пядничные иконы XVI – начала XVII в. русских святых*, Древняя Русь. Вопросы медиевистики 44/2 (2011) 77-88 (на стр. 78 помен иконе Јевтимија Суздаљског из Ипатијевског манастира).

³⁶ О том типу руских икона cf. *ibid.*, 79-80, рис. 1/4-6.

³⁷ *Описи Московского Успенского собора от начала XVII века по 1701. год*, in: *Русская историческая библиотека, III*, Санкт-Петербург 1876, cols. 322, 428; *Православная энциклопедия XVII*, 392 (Преображенский, Рябов).

³⁸ *Православная энциклопедия XVII*, сл. на стр. 384.

Сл. 6 Владимирско-суздаљски музеј, икона светог Јевтимија Суздаљског

Fig. 6 Vladimir-Suzdal Museum, the icon of St. Euthymios of Suzdal

Из свега што је наведено закључује се да хиландарска икона Јевтимија Суздаљског има приличан значај за проучавање ликовних представа светитеља, изразито малобројних када је о раној фази култа реч. Заправо, она је, по свему судећи, најстарија сачувана самостална представа Јевтимија Суздаљског. Уз изванредан опрез, раније датовање иконе у средину XVI века,³⁹ усудили бисмо се да у основи прихватимо. Не бисмо, међутим, искључили ни могућност да је у питању дело из друге половине XVI века. Могло би се, чак, помишљати и на то да је оно настало ближе крају поменутог столећа. На такво датовање би, осим помало „барокне“ линеарне стилизације, гушће моделације, загаситијег колорита или обраде детаља (попут облака на представи Христа), упућивала и палеографска обележја натписа са именом светитеља.

Поузданије судове о времену настајка иконе, засноване на компетентнијем сагледавању њених ликовних особености, свакако ће моћи да дају тек специјалисти за руски иконопис. С наше стране, можемо још само покушати да прецизније

одредимо путеве којима је икона доспела на Свету Гору. Пошто за то не постоје поуздани докази, могуће је ослонити се само на претпоставке, мање-више основане. По себи се, најпре, намеће могућност да су, као и многе друге дарове, монаси Хиландара икону добили од цара у Москви, приликом једног од њихових „челобитија“. У посланици руском двору из 1558. године, којом потврђују пријем раније поменуте царске катапетазме, богослужбених предмета и књига, Хиландарци саопштавају и да су примили „десет ликова сребром обложена“. ⁴⁰ Трагови окова уочљиви су на поменутим иконама светих Алексија и Леонтија,⁴¹ али их нема на икони Јевтимија Суздаљског. Поред осталог и због тога, није искључено да икона није добијена у Москви, већ да представља сведочанство о боравку српских монаха у Суздаљу, средишту Јевтимијевог култа. У прилог такве помисли, вреди подсетити и на то да у другој половини XVI века у руској престоници није била позната иконографија суздаљског преподобног,

³⁹ Мисли се на збирно датовање икона са представама руских светитеља у Хиландару, cf. n. 16 supra.

⁴⁰ Трифуновић, *Српске посланице XVI века*, 40. Cf. Димитријевић, *Документи*, 29 (бр. 21).

⁴¹ Петковић, *Иконе манастира Хиландара*, 57.

судећи по његовој представи на поменутом окуву Богородице Корсунске.⁴² Надаље, сачувани писани извори, попут поменутог описа Успенског храма у Кремљу у којем се помиње само једна мала икона Јевтимија Суздаљског, као да наводе на закључак да су иконе са његовим ликом у московским храмовима биле сасвим малобројне.⁴³ Претпоставку о боравку Хиландараца у Суздаљу донекле оснажује и могућност да су они боравећи у Русији посећивали нека друга руска црквена средишта. О путовањима Хиландараца изван Москве сведочи царска грамата, издата приликом посете 1556-1557, којом је, уз одговарајућа финансијска средства, српским монасима обезбеђено слободно кретање кроз царевину.⁴⁴ Сретен Петковић је претпоставио да су они боравили у Јарославу, на шта га је навела хиландарска икона Теодора Смоленског и његових синова Давида и Константина, кнежева чији је култ посебно поштован у поменутом граду.⁴⁵ Постоји, дакле, изванредан основ за претпоставку да су у хиландарски монаси посетили и Суздаљ, односно тамошњи Спасо-Јевтимијев манастир, где им је могла бити дарована икона светог оснивача те монашке заједнице. Но, ни то није једино могуће објашњење. На трећу могућност наводи један веома занимљив податак. Познато је, наиме, да је Иван Грозни за пратиоца Хиландараца приликом њиховог повратка на Свету Гору 1557. одредио Теодорита, бившег архимандрита Спасо-Јевтимијевог манастира у Суздаљу.⁴⁶ Не би се стога смела искључити ни могућност да је управо тај повереник руског владара поклонили икону Јевтимија Суздаљског српском манастиру на Светој Гори.

На који год начин да је приспела у Хиландар, икона Јевтимија Суздаљског представља важно сведочанство о постојању његових „пјадњица“ у раној фази сверуског штовања светитеља, раније познатих само по описима из писаних извора. Стицајем историјских околности

Сл. 7 Образцово, Црква Рођења Богородице, икона светог Јевтимија Суздаљског

Fig. 7 Obraztsovo, Church of the Nativity of the Virgin, the icon of St. Euthymios of Suzdal

⁴² Cf. n. 31 supra.

⁴³ Cf. n. 38 supra.

⁴⁴ Димитријевић, *Документи*, 26 (бр. 19); *Росија и греческиј мир*, 203, 206 (№ 82); Cf. Фотић, *Света Гора и Хиландар*, 209.

⁴⁵ Петковић, *Хиландар и Русија*, 162-163.

⁴⁶ Димитријевић, *Документи*, 26 (бр. 20); *Росија и греческиј мир*, 210 (№ 87); Петковић, *Хиландар и Русија*, 148. У наведеном документу помиње се само име „свештеноинока Теодорита“, а да је реч о бившем настојатељу Спасо-Јевтимијевог манастира утврдила је Смирнова, *Катапетасма*, 496, користећи се податком из руског летописа, cf. *Полное собрание русских летописей*, XIII/1, Санкт Петербург 1904, 278.

десило се, дакле, да је најстарија појединачна представа једног руског подвижника сачувала у српском манастиру на Атону, далеко од матичних области заснивања његовог култа. Зато смо, присећајући се теgebних путоштва хиладарских монаха и несебичног пријема на који су наилазили у руском царском дому, данас у могућности да дамо скромну допуну прегледима које су педантно саставили руски проучаваоци култа и иконографије Јевтимија Суздаљског.

Miloš Živković

ICON OF ST. EUTHYMIOS OF SUZDAL FROM THE HILANDAR MONASTERY

During the 16th century monastic life in Hilandar functioned under the auspices of the Russian court. The generous material support and care for the property rights of the Serbian monastery on Mount Athos were particularly intensive during the rule of Ivan Vasilyevich IV - „the Terrible“ (the great prince 1533-1547; emperor 1547-1584). The artistic testimonies about Hilandar-Russian relations are today kept in the treasury of the monastery. A *kata-petazma* which was donated to the monks of Hilandar during their visit to Moscow in 1556-1557. is particularly noteworthy. In addition to it, over twenty Russian icons, mostly small in size, can be seen in the treasury. They usually represent famous Russian saints, such as St. Alexius of Moscow or St. Leontius of Rostov. The researchers of the treasury of Hilandar dated those works in the the 16th century and assumed that they were gifts of the Ivan the Terrible himself.

The icon that attracted our attention also belongs to this group of works. It is almost completely unstudied, although it is not unknown to scholars. This is the icon of a standing saint monks represented in a prayer, directed towards the bust of Christ in the left corner, who blesses him from the segment of the sky. On the right side of the upper edge of the icon, the inscription with the name of the saint is preserved. The inscription shows that the saint in question is „St Euthymius, the miracle-worker of Suzdal.“

The icon of Euthymius of Suzdal from the Hilandar monastery has considerable significance for the study of this saint's iconography. It is probably the oldest preserved individual visual representation of Euthymius of Suzdal. The icon was created probably in the mid-sixteenth century, but it is not excluded that it dates from the second half, or even last decades of the century. More reliable judgments about the time of the creation of the icon, based on more competent review on its stylistic features, will certainly be provided by the specialists in Russian icon painting.

It is possible that the monks of Chilandar received the icon of Euthymius of Suzdal from the Russian Tzar in Moscow. However, it cannot be excluded that the icon represents, in fact, the evidence of the journey of the Serbian monks to Suzdal, the center of the cult of Euthymius. Furthermore, one should not definitely exclude the possibility that the icon was a gift of Teodorit, former archimandrite of the „Spaso-Evtimievski monastery“ in Suzdal, who travelled with the monks of Hilandar on their way back to the monastery in 1557. In any case, in whatever way it arrived in Chilandar, the icon of Euthymius of Suzdal is very important testimony about the existence of the individual icons of the saint in the early stage of the development of his cult, which were previously known only by descriptions from written sources.